

Проф. др Станка Стјепановић

Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву

ПРВИ УЏБЕНИК ГРАЂАНСКОГ И ЦРКВЕНОГ ПРАВА – ЈЕФТИМИЈА ЈОВАНОВИЋА

Јефтимије Јовановић је писац првог штампаног уџбеника црквеног и грађанског права. Као основ при писању уџбеника послужило му је Законоправило Светог Саве, које је из Русије дошло као штампана књига, под називом Кормчаја књига. Јефтимије Јовановић био је правник, нотар, велики судија града Новог Сада и секретар епископа бачког. Уџбеник Јефтимија Јовановића је у цијелокупном словенском свијету заслужан за развој науке црквеног и грађанског права православне цркве. Неоправдано је пао у заборав, јер су овај уџбеник користили други као основ својих уџбеника. Ауторка у раду износи садржај овог уџбеника, наводећи да је трипартитном подјелом на – лица, ствари са расуђивањем о браку, те о злочину и суду, Јефтимије Јовановић дао први систем црквеног права православне цркве. Ауторка износи мишљење да је овај писац неоправдано пао у заборав заједно са својим дјелом, чији је паралелни превод на латински језик омогућио да се и на Западу и на Истоку сви упознају са канонским правом православне цркве. У свом уџбенику, Јефтимије Јовановић строго се држао оног што је писало у књизи Кормчеј (Номоканону Светог Саве). Иако Јефтимије Јовановић није претендовао да његов уџбеник постане школски уџбеник, он је први систематски изложио православно црквено право, по коме се управљала црква, а и држава до доношења Српског грађанског законика, а и послје њега. Велика неправда је учињена према овом писцу првог уџбеника црквеног и грађанског права, јер је често у науци замјењиван са Јевгенијем Јовановићем, епископом, писцем књиге „О судје црковних“. Канонисти, руски и неки западни, служили су се и у XX вијеку овим радом Јефтимија Јовановића. У овом раду, ауторка указује на велики значај овог дјела за развој црквеног права и основ грађанског права, нарочито у области брачних односа, након објављивања друге књиге „О стварима са расуђивањем о браку“.

Кључне ријечи: Црквено право; Грађанско право; Брачно право; Свјетовно право; Православни; Лица; Ствари; Суд.

1. УВОД

Законоправило Светог Саве је зборник канонских и грађанских законика које је Свети Сава одабрао из грчких зборника и на тај начин створио једну непоновљиву правну рецепцију која је послужила за управљање средњовјековном српском државом и црквом. У ово дјело, Свети Сава је, у области канонског права, уградио сва правила седам васељенских сабора, помјесних сабора, и нека од правила Светих отаца цркве. Из области грађанског законодавства, унио је Прохирон – Градски закон, затим новеле цара Алексија Првог Комнина о браку и обручењу, а у подручју брачног права унио је и нове заповиједи (новеле) византијских царева као и одређивање степена сродства у којима се брак забрањује. Поред тога, унио је одредбе из Закона Богом даном Мојсију, у коме су биле садржане и неке кривично-правне одредбе. За вријеме Првог српског устанка, проти Матеји Ненадовићу послужило је Законоправило Светог Саве, јер је из њега преписао неке одредбе, као и из Јустинијановог законодавства. Пут Законоправила Светог Саве и управљање православне цркве по њему, били су трајнији од временског и просторног распрострањања српске државе. Тако, и када је у отоманском царству српска држава угушена, Законоправило Светог Саве је настављало да буде свјетлост на путу манастирима и црквама, не само на територији гдје се некада распростирала српска држава, већ свим православним црквама, а и у Влахији, Олтенији и Молдавији, гдје су и дан-данас сачувани преписи Законоправила Светог Саве, који датирају из XVI вијека, као што је то Милешевски препис који се данас чува у библиотеци Румунске Академије наука у Букурешту. Кад је Свети Сава донио Законоправило у српску државу, и оригинал оставио у архиепископском сједишту – манастиру Жичи, а друге преписе даровао у осам архиепископија, у самом Законоправилу је написао да је обавеза свих да знају ове књиге. Под тим, он није подразумијевао само епископе, презвитере и остале учитеље, него и све друге који треба да знају не само канонско, него и остало грађанско право које је у Законоправилу било написано. Самим тим, римско право је заједно са новелама византијских царева постало обавезно за све припаднике цркве и државе. Свети Сава је поред аутокефалности за српску цркву, 1219. године, издејствовао аутокефалност и за бугарску цркву и то непосредно пред своју смрт 1235. године. Бугарска црква је преузела 1226. године Законоправило Светог Саве и управљала се њиме, а 1262. године бугарски кнез Светислав послао је Законоправило руском митрополиту Кирилу Другом да се по њему управља. Том приликом, навео је да је по тој књизи „подобно јест во всјаком царствје јединој бити на саборје“. На руском сабору, у Владимиру 1274. године, Законоправило Светог Саве било

је одобрено и од тада је оно у свему православном свијету постало и црквени и грађански законик. Из њега су, како црквени, тако и државни доносиоци закона узимали потребан материјал за своје нове законе. Тако, Душанов законик није истиснуо из употребе „Правила Светих отаца“ – Законоправило Светог Саве. Доказ за то је преписивање Законоправила Светог Саве и послје издавања свих тих зборника. У Русији је Законоправило Светог Саве добило назив Кормчаја књига, као књига којом се кормилари бродом, који представља цркву. Половином XVII вијека, настала је потреба да се Кормчаја књига штампа у Русији, а као оригинал по коме је штампано, послужио је спис српске редакције, али не у цјелости, већ са неким измјенама и допунама. Законоправило Светог Саве има шест уводних и 64 главе. У штампану Кормчају књигу, из Законоправила су ушле 54 главе. Глава 26. штампане Кормчаје књиге одговара главама 26. и 27. Законоправила Светог Саве, а глава 29. Кормчаје књиге одговара главама 30. и 31. Законоправила Светог Саве. У штампаној Кормчајој књизи, додата је глава 18, која није била у таквом облику у Законоправилу Светог Саве. Прво штампање започето је 1649. године, а завршено 1650. Године, за вријеме патријарха Јосифа у Москви. Сљедећи патријарх, Никон, није дозволио да се тај штампани примјерак употребљава, већ је у другу књигу унио допуне о одвајању римске цркве и о патријаршији у Русији, а на крају је ставио Константинову даровницу, познати фалсификат о томе да тобоже цар Константин Велики дарује римском папи Силвестру Рим и Италију, како би он могао управљати тим областима, јер га је папа наводно излијечио од лепре, мада Константин Велики никада није ни видио папу Силвестра. Сасвим је сигурно, да је у XVII вијеку патријарх Никон знао да је ово фалсификат, али је желио да се послужи њиме, као разлогом, да прогласи Москву за трећи Рим и себе за његовог наслједника, како би се лакше борио са државном влашћу. Послје је Никон у све православне словенске земље послао штампану Кормчају књигу. Тако је она дошла и до простора гдје су живјели православни Срби, па се ова књига на подручју Карловачке митрополије већ 1782. помиње као званични извор црквеног права. Тако, штампана Кормчаја књига, постепено потискује из употребе изворно Законоправило Светог Саве у рукопису. Постепено се губи изворни руски назив Кормчаја књига, и на нашим просторима се и у науци, и свјетовној и грађанској, назива Крмчија. Тако, Грађански законик Краљевине Србије из 1844. године, у параграфу 93 каже, говорећи о поништају или разводу брака – „ови су узроци у књизи Кормчији, која духовним властима за управљање служи, изложени, од којих се овде наводе...“. Тако је од Законоправила Светог Саве на путу од Жиче, преко Бугарске и Русије, вративши се након шест вијекова у Србију, постала светосавска Крмчија. Мада није било

никаког разлога да се Законоправило Светог Саве назива светосавска Крмчија, такав назив за овај генијални правни трансплант Светог Саве остао је све до пред крај XX вијека, када је објављено фототипско издање иловичког преписа Законоправила Светог Саве. Половином XX вијека, професор Мирковић, пишући о старој српској цркви у Сарајеву, навео је да се ради о Номоканону или Закону правилу.

По штампаној Кормчајој књизи, која је у основи Законоправило Светог Саве, управо је Јефтимије Јовановић 1838. написао, а 1841. Године објавио прву књигу – „Начатки црквеног права древнија православнија источнија цркве которија по књизије Кормчеј собрал и на три књиги, о лицјех, вјешчех же, с особним о брацје расужденијем и о злодејанијах же, и судјех, по первобитному слогу Словенскому, с двоструким, вкупје и на азбучни ријад сложеним оглављенијем, на латински јазик превел Јефтимиј Јованович, чрез с. Крал. Унгарскоје, и страни к тому принадлежашчи закл. обојих прав. И стец Сл. комит. Сремскога судејскија Табли Предсједатељ, св. кр. Града новосадскога сенатор и главниј заслужниј Судија; прежде ч. консисторијума бачкога закл. Нотариј и Епископскиј Секретар.“ Књига је истовремено дата на црквенословенском и латинском преводу, што је учинио лично Јефтимије Јовановић. Ова књига је била намијењена свим правницима, па чак и оним који нису познавали ћирилично писмо, јер је истовремено био превод на латински језик.

2. О ПИСЦУ КЊИГЕ

Основне податке о себи дао је Јефтимије Јовановић у предговору своје прве књиге, износећи шта га је навело да приступи писању књига по књизи Кормчој. Извео је у свом излагању систем црквеног права у три дијела: лица, ствари, и злочин и суд. Истакао је да је након завршетка правних студија у „унгарском“ краљевству најприје радио у судовима, и то у свјетовним, расправљао кривице, а онда након што је стекао потребне правничке вјештине, запослио се 1798. године код епископске Консисторије, у звању нотарија. Проучавајући црквена правила, он се ослањао, како каже, на књигу Кормчују којом се руководила сва православна источна црква „кроз премнога љета“. Проучавао је и писца Беверегија, и друге црквене учитеље и проучавао је старо грађанско право и кроз 40 година је дошао до закључка да, по савјету својих пријатеља, олакша другима да се упознају са грађанским и црквеним правом којим се руководи православна црква. Мислио је да то стави као неки рјечник и да га по азбучном реду сложи, а затим је одлучио да то по предметима стави у одјељке и главе. Он је схватио да је могуће да и свјетовни човјек буде учитељ, а тако и науком канонског права могу се занимати свјетовни људи, јер они,

учећи школе на Западу, често нису знали ништа о праву православне источне цркве. Управо је писцу био мотив да помогне тим људима који су студирали на Западу и нису за вријеме студирања учили право источне цркве. Њима су биле намијењене ове књиге и требало је да им послуже да се лакше управљају и сналазе у примјени тога права. Али, како сам писац каже, „да није то намијењено само њима, већ и свим људима источног вјероисповеданија како у аустријској царевини, тако и онима који се налазе под отоманском влашћу“. У завршној ријечи свог предговора, написаног 21. јуна 1838. у Новом Саду, каже да је право канонско древне источне цркве раздијелио на три дијела „сирјеч о лицјех, потом о вјешчех, гдје и расужденије о браце поособ стављено јест, на конец о злодјејани, и судилишчах. Каждој части пред положено јест оглавленије, а на концје третија части, аки њекоје прибављеније приложен јест цјелаго сочњенија азбучни регистер. Јест ли би обаче превод латинскиј, од слога славенскога, јеже не тољ хотнију колми паче недоумљенију чјеловеческому восписати прошу, и јежемње в недостаје нужних ктому спомошчеству свјатињу древности јакоже напомању јесм, всјегда пред очеси и мушчему, лако догодитисја возмогло, в толицјем слога неудоборазумнију одступил. Славенско је подлино је содржаније књиги Кормчеји, на каторија то је почерпа, јако оно је точију доставјерноје јавно оглашај.“ У самом предговору за прву књигу *О лицјех*, Јефтимије Јовановић наводи своје податке и каже да су му родитељи Петар Жарков и Марија Бубаловић. Презиме Јовановић добио је од својих усвојилаца Теодосија и Ангелине Јовановић, који су га и школовали, а након смрти Ангелине Јовановић, Теодосије се оженио другом женом Роксандом, којој је исто тако изразио захвалност за васпитање и просвјећивање у науци живота.¹ Гдје је Јефтимије Јовановић студирао права, може се само посредно закључити, јер он сам тврди да се у Пешти на Правном факултету није изучавало право православне цркве, из чега би произлазило да је студирао у Пешти. Он се најприје почео бавити адвокатуром у Новом Саду, али је идуће године добио запослење као нотар Конзисторије, а затим и секретар епископа бачке епархије. Од 1815. године до 1848, сенатор је новосадске општине. Како сам истиче у насловној страници друге књиге *О вјешчех*, био је и старјешина града Новог Сада, изабрани судија, главни судија и предсједник суда. Послије буне 1848. године, Јефтимије је остао без посла, а у 1849. Годи ни заузимао је положај „градског фишкала“. Послије тога, Јефтимије Јовановић одселио се у Кулу и 1850. је изабран за „присједатеља колегијалног окружног суда“ у Кули, на ком положају је остао до 1852. године, када је добио сенаторску пензију, али је убрзо послје

¹ Начатки црквеног права, 5.

тога умро 24. децембра 1852. године. У својој књизи „Грађа за културну историју Новог Сада“, Стајић је записао да је Јефтимије Јовановић био члан свих хуманитарних друштава у Новом Саду.² Кад је 1810. године основана и отворена српска гимназија у Новом Саду, један од чланова патроната те гимназије био је и Јефтимије Јовановић. Током школске 1825/1826. године, на мјесту директора српске гимназије био је Павле Шафарик, и тада је изашла одредба да директор не може бити лице неправославне вјере. Због тога је племенитост Јефтимија Јовановића извукла из настале тешке ситуације и гимназију и младог Павла Шафарика. Јефтимије Јовановић је преузео мјесто директора гимназије и ту дужност вршио без икакве накнаде, да би се Павлу Шафарiku могла исплатити за то вријеме плата, какву је имао и док је био директор гимназије. Захвалност Шафарикова види се и много касније, када је он уписан као један од пренумераната (претплатника) на прву књигу Начатки.³ Колико је он уживао повјерење међу грађанима, може се видјети и из тога што су га многи узимали за татора малољетне дјеце. Многи су га именовали и за извршиоца завјештања послје своје смрти. Његова је ташта, удовица новосадског трговца Саве Вуковића, истицала да је Јефтимије Јовановић бранио њено удовичко право. Занимљиво је напоменути, да би се могла оцијенити свестраност правног писца, сенатора, судије и адвоката Јефтимија, како је он стао на страну народа у дугој борби између државних власти. Борба је била због наредбе да се мртваци не смију носити у отвореним сандуцима, што је било уобичајено код православних у Новом Саду. Када је оптужен један православни грађанин Новог Сада, да је у отвореном ковчегу пренио од куће до цркве умрлог пасторка, Јефтимије је, као његов бранилац, ватрено заступао став да Срби не смију изневјерити своје обичаје и традиције, јер би то ишло на штету православне цркве, па је чак рекао да су му се свештеници неправославни понудили да прате православне Србе отворених ковчега. Јефтимије се доказао у више спорова као врстан адвокат. Тако је, као члан управе Српске православне црквене општине у Новом Саду, у својству адвоката водио дуг спор за враћање зграде у којој је била смјештена римокатоличка гимназија, а коју су Срби дали римокатолицима на услугу, али је на тражење Срба нису хтјели вратити. И тај спор је Јовановић добио. Као научник, имао је много радова из области права, али и из других области, али како је то записао Шафарик, многа његова дјела нису наштампана, јер није било довољног броја претплатника да би се могла од тога новца књига штампати. Напомињемо, да је прва књига која је „ћириловскијем

² В. Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад 1947, 58.

³ Претплатници из Бохемије.

словима наштампана у Новом Саду“ била управо књига Јефтимија Јовановића која се звала „Краткоје наставленије како се сваки од источне колере сачувати, и шта при првом почетку ове области преде пришествија докторова радити има“, и изашла је 1831. године.⁴ Шафарик је забиљежио да Јефтимије има у рукопису превод Јустинијанових повијести и историју краљевства Венгарскога, а сам Јефтимије је рекао у часопису „Бачка вила“ да је написао „Право отечествено“ на 130 табака, али због слабог одазива на претплату вјерује да никад неће угледати свијета.⁵ Други наштампани рад је „Начатки црквног права“, који је, јер има истовремено и превод на латински језик, омогућио свим научницима и на Западу да се у цјелости упознају са православним црквеним правом, по Кормчој књизи – Законоправилу.

3. НАЧАТКИ ЦЕРКВНОГ ПРАВА

Сам Јефтимије Јовановић каже да је цијело дјело „раздијелио на три књиге и на крају азбучни регистар из кога би сваки који није довољно у праву искусан могао лако наћи све оно што се тиче којег предмета, ма о којој књизи“.

3.1. Прва књига *О лицијех*

Прва књига *О лицима* садржи: увод и два дијела. У уводу има седам глава, и то: у глави првој – говори се уопште о изворима канонског права Православне источне цркве; у глави другој – о књизи Кормчеј; у глави трећој – о саборима уопште, садржана су четири одјелка -историја васељенских помјесних Сабора, размак између васељенских и помјесних сабора, потврда сабора Никејског и Ефеског, о потврђивању правила светих сабора и до васељенских сабора и оних правила које су установили Свети оци; у глави четвртој – о божанственим заповиједима и законима; у глави петој – о предању; у глави шестој – о свештеним књигама; и у посљедњој глави уводног дијела, глави седмој – о сумњивим и лажним књигама. Послије уводних глава, књига прва је подијељена на два дијела. Први дио, о свештеним лицима, има 18 глава, а други дио, о разним другим лицима, има осам глава. У првом дијелу, у глави првој, која носи назив *О Причетницијех* (клирик, црквени служитељ) има осам подналова, и то: уопште о клирицима, затим, какви су и колико их може бити, о сиромашним клирицима, о дужностима клирика, о разним забранама клирика, о браку клирика. У глави другој, говори се о свештеницима, поставље-

⁴ С. Новаковић, *Библиографија*, 162.

⁵ *Бачка вила* 1841, св. 2, 210.

њима и рукоположењима уопште, о реду свештеника, о испитима прије постављења и шта треба прије постављења чинити, који не могу бити постављени, о онима који не примају виши степен, ко може постављати о општим дужностима и забранама. У глави трећој, о патријарсима, има осам наслова, и то: шта значи патријарх, о његовом избору, о јерусалимском патријарху, о патријаршијском поретку, о власти патријарха, о бугарском патријарху, о српском патријарху и о руском патријарху. У глави четвртој, о митрополитима, има четири поднаслова: шта значи митрополит, избор митрополита, власт митрополита и његове дужности. Глава пета, о архиепископу, има само поднаслов укратко. У глави шестој, о епископима, има 15 поднаслова: о имену епископа, гдје и какви не могу бити епископи, какав треба да буде епископ, о испиту прије постављања епископа, о избору и постављању епископа, о грамати епископској, о старјешинству између епископа, ако неће или се не може прихватити или одржати епархију, или ако је се одриче, коме припада нови или обновљени град и предјел који се обратио од јереси, о мјесту пријестола и о преласку на другу епархију, власт епископска, неке дужности уопште, о имању црквеном и епископском, о насљедницима епископа, о достојанству и о обудовљеном пријестолу, о сеоском епископу. Глава седма је о архимандриту, о имену и његовом избору. Глава осма о игуману, садржи два поднаслова, о имену и избору његовом и још нешто посебно о игуману. Глава девета, говори о протопопу. Глава десета, о презвитеру, садржи пет поднаслова: о имену презвитера, какав треба да буде свештеник, коме се забрањује да буде свештеник, неке опште дужности свештеника и дужности пароха при вјенчању. Глава једанаеста, говори о архиђакону, а глава дванаеста, о протођакону. Глава тринаеста, о ђакону, садржи три поднаслова: о имену, о узрасту и својствима, и о дужности ђакона уопште. Додатак о ипођаконима, појцима, чтецима, о заклињачима, о црквењаку. Глава четрнаеста, о монашком чину, садржи пет поднаслова: о примању чина, о имањима монаха, уопште о чину, монашке забране и различите забране Светих отаца при трпези, уз додатак о пустињацима. Глава петнаеста, о монахињама, садржи три поднаслова: уопште, о ђаконисама и забрана монахињама. У глави шеснаестој говори се о духовном оцу. Глава седамнаеста говори о свештеничким одјећама, а глава осамнаеста о различитим свештеничким граматама. У другом дијелу, *О разним другим лицима*, говори се: у глави првој – о оглашенима; глави другој – о јеретицима; глави трећој – о Жидовима; глави четвртој – о Јелинима и паганима; у глави петој – о варварима; у глави шестој – о господарској власти и о дужности господара према робовима и дужности робова према господарима. Глава седма, о очинској власти, садржи наслове о узајамним односима родитеља и синова и њиховим

дужностима, и из којих разлога бива ослобођење од власти над дјецом, а док се у глави 8 говори о старатељству и хранитељству.

3.2. Друга књига *О вјешчех и расуђденије о браку*

Друга књига *О стварима* подијељена је на три дијела, и то: први дио, о свештеним стварима, има 20 глава, други дио, расуђивање о браку, има 18 глава, а трећи дио, о свјетовним стварима, има седам глава. У првој глави првог дијела, говори се о православној вјери, у глави другој о крсту, у глави трећој о празницима, у глави четвртој о мученицима, у глави петој о светим иконама, уз додатак о идолима, у глави шестој о крштењу, у глави седмој о миропомазању, у глави осмој о причешћивању, у глави деветој о божественој служби, у глави десетој о вечерњи, јутрењи и часовима, у глави једанаестој о цркви, у глави дванаестој о Амвону, у глави тринаестој о Антимису, у глави четрнаестој о светом олтару, у глави петнаестој о свештеним сасуди-ма, у глави шеснаестој о манастирима, у глави седамнаестој о посту, у глави осамнаестој о молитви, у глави деветнаестој о покајању и у глави двадесетој о жртвама и милостињи, уз додатак о знамењима.

У другом дијелу је и расуђивање о браку, којем је посвећено осамнаест глава. У првој глави, под називом *О безбрачним*, налазе се три наслова: о дужностима њиховим, о томе да ли је потребно женити се или не, и треба ли дјецу принуђавати на брак. Друга глава, о обручењу, састоји се од пет поднаслова: шта је обручење и како оно буде; ваљаност и снага законитог обручења; неки човјек утврди обручењем супружништво, а има још везу с неком женом, па умре прије него што вјенчање буде, да ли пристoji његовом брату да узме ону жену; о одступању од обручења; о ослобођењу од обручења. У глави трећој, о брачној вези, даје се најприје дефиниција брака, затим, године које су установљене за брак, положај оних који имају власт над лицима која хоће да се жене, каква може бити брачна веза, о браку са робовима, браку са јеретицима и неке брачне дужности. У глави четвртој, говори се о другом браку и то о црквеној надлежности и у погледу дјече и наслеђа. У глави петој, говори се о трећем браку и то шта црква држи за исправно мишљење. Глава шеста је о четвртом браку уопште, уз додатак о многоженству уопште. Глава седма посвјећена је вјенчању. Глава осма говори о сродству као брачној смећњи, уз навођење бракова забрањених између сродника уопште. У глави деветој писано је о сродству и његовом дијељењу, у поднаслову откуд произлази сродство и како се дијели. У глави десетој реч је о сродству усходном и нисходном. У глави једанаестој, говори се о сродству међу правим и о побочним степенима сродства, а у глави дванаестој, о својти, о двородном и трородном сродству. У тринаестој

глави говори се о духовном сродству по светом крштењу – брак између таквих се забрањује. У четрнаестој глави, пише о усиновљењу, а у петнаестој глави, о побратимству. У шеснаестој глави наведено је што још о браку треба знати – упутство за свештеника. Седамнаеста глава посвећена је разводима бракова, кривицама због којих се брак раскида: муж отпушта жену и вјено (мираз) задржава и брине се о дјечи која су рођена са том женом; затим жена се распушта од свог мужа и задржава дарове који су јој дати прије брака и дјecu коју је родила с њим; затим о разводима који су у ствари невјерно остављање или отпуштање. У осамнаестој глави говори се о удовицама, њиховој заштити и бризи.

Трећи дио посвећен је свјетовним стварима (о мирских вјешчех). У глави првој говори се о предбрачним даровима; у глави другој о вјену (мираз); у глави трећој о женској (дјевојачкој) опреми; у глави четвртој о завјештањима што су и какви могу бити и ко може сачинити завјештање, како може бити завјештање, свједоци тестаментa, извршење тестаментa, тумачење двосмисленог израза у завјештању, о завјештању свештеника, о кодикељима *De codicillis*); у глави петој о наслеђивању без завјештања, о међусобном наслеђивању супруга, о дуговима, искључивању од наслеђа, наслеђу апостолске цркве или царског блага или људског; у глави шестој о даровима, ко не може даровати, ради каквих кривица се дар опозива и о даровима између мужа и жене; у седмој глави о продаји и куповини, како се саставља и како се треба споразумјети о залози, како и на кога утиче пропаст продате ствари, неутврђена куповина; у осмој глави о залогу; у деветој глави о закупу (*Locatione conductione*); у десетој глави о покладу (остави); у једанаестој глави о послузи; у дванаестој глави о дугу; у тринаестој глави о јемству, у четрнаестој глави о службеностима уопште и специјално; у петнаестој глави о пронађеним стварима; у шеснаестој глави о прописима; у седамнаестој глави о мјерама и мјерењима (*ponderibus*).

3.3. Трећа књига *О злодјејаније и судјех*

Трећа књига је обухватала грађански и црквени казнени поступак, али до сада се не зна да ли је та књига уопште икада штампана, јер је једноставно нико није успио до данас пронаћи. Сумња се да је она остала у рукопису и да је изгорјела у буни 1848. године, иако је аутор Огласа за другу књигу, др. Петар Јовановић, поменуо да је у штампи и трећа књига Јефтимија Јовановића, а и у самом наслову стоји да је трећа књига *О судјех*.

4. УТИЦАЈ НАЧАТКИ НА РАЗВОЈ КАНОНСКОГ ПРАВА

У вријеме када је овај уџбеник изашао, био је први уџбеник православног црквеног права дат у систему тродјелне римске подјеле, који је послужио као основ писцима црквеног права код осталих православних народа, а и многи канонисти на Западу су се служили овим уџбеником Јефтимија Јовановића. Пренумерант прве књиге Начатки, у то вријеме синђел епископа бачког, Андреј Шагуна, каснији митрополит ердељски, прерадио је дјело Јефтимија Јовановића и објавио га на румунском језику, под називом „Елементи канонског права“, 1854. године. Ово дјело му је послужило за његово друго дјело које је преведено на њемачки језик 1868. године, под називом „Изражање канонског права једне свете и апостолске Цркве“. Занимљиво је да су ова дјела имала велики утицај и на Западу и на Истоку, а у ствари, у основи су дјело Јефтимија Јовановића који је код нас пао у заборав, а већ су крајем XIX вијека и почетком XX вијека почели да га замјењују са епископом Јевгенијем Јовановићем, тако да *Начатки* приписују епископу Јевгенију Јовановићу.⁶ У вријеме када је изашла прва књига, изазвала је и пажњу, похвале, али и приговоре неких књижевних критичара. Сам аутор Јефтимије Јовановић је на приговоре које му је упућивао критичар Константин Богдановић опширно одговорио. Богдановић је у свом коментару на прву књигу *О лицијег*, истакао да је аутор о неким стварима говорио опширно, а да о неким стварима као што је дефиниција предмета, историјат развика науке није уопште говорио. Даље, приговара да је писац могао рашчланити црквено право на оно Богом дано и оно човјечје, а богодано је природно и позитивно. Аутор је одговарао да је материјал узео само из Кормчеје књиге и да је пошао од правила да „оно што тамо нема, ни са које стране не допуњава“.⁷ Ово дјело Јефтимија Јовановића,

⁶ Тако, Стојан Новаковић у *Библиографији*, Београд 1869, 230, наводи да је Јевгеније Јовановић написао прву књигу Начатки, а за другу књигу не зна, тако да су се позивајући на њега и други писци повели за тим. Доиста, и епископ Јевгеније Јовановић, који је једно вријеме био настојатељ манастира Раковца и наставник Богословије у Сремским Карловцима, био је пренумерант на дјело Јефтимија Јовановића, у вријеме кад је био настојатељ манастира Раковца. Од 1839, Јевгеније је био епископ горњекарловачки. И он се бавио изучавањем црквеног права и лингвистиком.

⁷ *Бачка вила*, 1842, 210. Константин Богдановић је под насловом „Преглед књиге“ на страни 95–101 Летописа Матице Српске за 1841. годину део други година XV, књига 55, дао свој коментар и критику дјелу Јефтимија Јовановића, најприје наводећи следеће: „Доста жалосно за Српски род да до данас јоште права Црквеног у Системи буди каквој печатаног имали нисмо из призрења дакле, преке нужде коју смо у овом смотренију осећали, речена књига самим појављенијем својим важна, а посматренијем Г-на Писатеља преважна бити види се; ... Језик види се славенски бити. Време би било већ, да ми одавна Срби у Свету смемо и у цркви Срби постати, а

да не посумњамо ове две највеће драгоцености наше: Језик српски и православну вјеру сродити, када и тако некаквог правила не познајем нити Божије нити човјечанске цркве. Приговара које су недостаци у књизи, па каже: „Главни недостатак је у томе што свака држава, па и црквена држава мора имати своју историју и она мора увијек, ако желимо да нам ствар јасна буде прво мјесто заузима, а у истом дјелу нема ни словца о историји права црквеног, што је најважније за знање. Нема ни приједмета црквеног права, дакле, нема дефиниције што је право канонско и како се дијели.“

На све те приговоре у Бачкој вили (*Бачка вила*, 1842, 205–216), сам аутор књиге дао је одговор цитирајући најприје Пропертијусове ријечи *Populi confusa valeto fabula nam domina judice, tutus ero*. Он сматра да би критика дјела требало да пође од човјека који се бави том врстом науке, а да се критичар Богдановић не бави црквеним правом. Он сматра да ништа на земљи што је произашло из човјекових руку није тако савршено да се не би боље још усавршавати могло. Он се пита гдје је то господин К. Богдановић права наше источне Цркве покупио да тако смјело свима прописује правила? Он каже да се трудио колико су му моћи дозвољавале да све оно што је написано у књизи Кормчој, сва правила, тј. уставе, обичаје за сваки предмет сабере и уједно сложи. „При овоме послу свагда пред очима то правило, као неку светињу држао јесам, да оно што у књизи Кормчој нема, нити из моје, нити из туђе буди чије главе не додајем; Но, при том, ни оно што к једном или другом предмету припада и тамо се налази, да не изоставим; и да првобитниј онај језик на којем је књига Кормчаја написана и иако је по времену од чистог словенског слога нешто и удаљило се, задржим, да не би буди у којем смотренију, од стране Духовне Цензуре – којој такве књиге строго подлежу сам себи припадјатствија полагао. Цијело ово сочињење раздјелио сам на три књиге, по Оглављењу (садржају) свакој књиги пред положеном с регистром по реду азбучним, да сваки онај, који није довољно у правима искусан, све што се до кога приједмета односи, лакше истражити, и у којој књиги што се налази све видити може, зато је овај азбучни регистар у књизи трећој на крају приложен. Предговор који претходи цијелом дјелу је од стране 1 до 27 и односи се на цијело дјело, а књига прва о лицима започиње на страни 29. У уводу набрајају се сви они извори (источници) који су у књиги Кормчеј кроз Восточну нашу Цркву примљени... Историја о праву Црквеном осим оне која у књизи Кормчој се налази и која је дјелимично у одјелку о Предговору, а дио код сваког припадајућег предмета онако као што је тамо стављена по сталној намјери, ништа не додавати нити изоставити, другог никаквог места није могла имати.“ Писмо се завршава одговором на приговор критичара о томе што није књигу написао на српском језику и каже да му се чини – „Да та критика подразумијева да је само српски ако свако пише како хоће или да умјесто да се свом ученом језику приближава, он се приближава онима који ни писати ни читати не знају, да овакве ријечи истражује које се по сјеницама и колибама чују и које су најпростије, а не благоизображени људи да говоре. О како би то похвално било кад би Енглези, Французи, Нијемци и други образовани народи умјесто свог општепримљеног у писању језика, сад овако почели писати као што и ови простаци, сваки по свом нарјечју, овако као што између њих по разним предјелима различито међу собом говоре. Овакав језик сад од претпоследњег стољећа, а концу вијека наши Срби који су од свог прекрасног језика, на којем и други од старина свједочанства имамо удаљавају се само као што ми се чини зато претпостављам, што овај образовани језик, како год и други просвећени народи, било да су Енглези, Французи и Нијемци, рођени свој учени језик учити морају, а овај кога они српским зову, сваки по својој вољи, како хоће и без сваког граматичког правила, јер га учити не треба, писати може. Но, има ли још гдјегод који образовани народ који тако као сад Срби без сваког правила граматичког пишу и да сваки себи овакву граматику измишља? Како ће моћи на једно мјесто овако, а на другом то исто онако, како му се гдје

најстарији је систем црквеног права у православном свијету и што се данас разликује од многих уџбеника црквеног и грађанског права, не може му се данас са ове дистанце упућивати критика, већ треба гледати шта је она у то вријеме представљала. Књига садржи канонско право цркве до X вијека, али и грађанско законодавство које се налази у Законоправилу, па и данас може послужити у проучавању историје црквеног и грађанског права.⁸

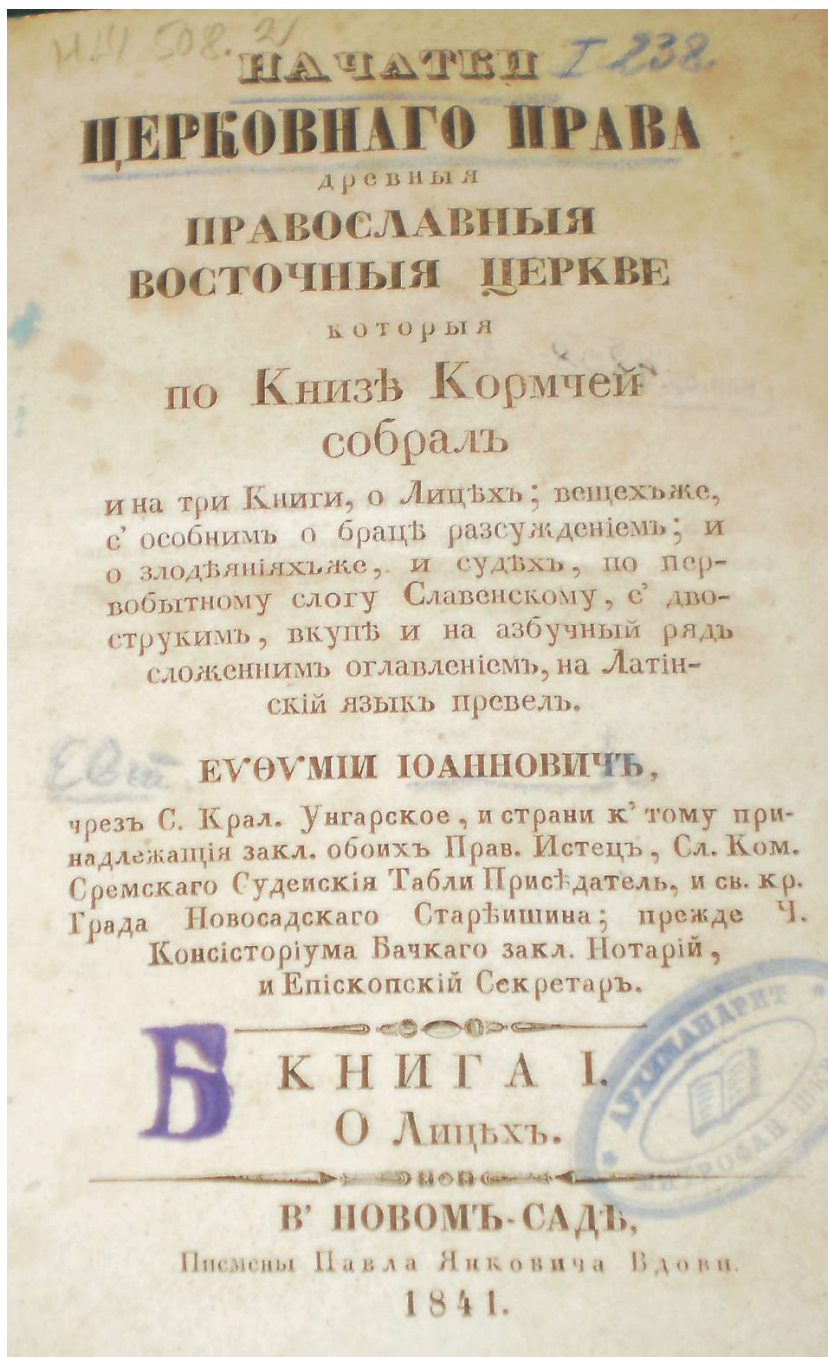
хоће писати нити толика правила буди ове, буди оне граматике са толиким трудом учити да се и прости народ читајући оно што је уредно написано и у самој ствари и у језику достојно приказује. У Новом Саду на празник Светог Саве, архиепископа и просветитеља српског, 1842. године.“ Касније је то писмо допунио у Пешти 1. фебруара 1842. године, жалећи се да му у Летопису српском нису хтјели објавити овај одговор, па на крају је придодао и писмо адвоката доктора Јована Суботића, уредника Летописа, и како до марта 1842. године није објављен његов одговор у Летопису, он још додаје с потписом 11. марта 1842. године да му сигурно неће бити то објављено у Летопису, па зато очекује да то буде објављено у Бачкој вили.

⁸ Градоначелник Новог Сада, др Петар Јовановић, потписао је оглас (огласитељ) за објављивање друге књиге Јефтимија Јовановића „О вјешчех“ који је објављен у Бачкој вили за 1844. годину на страни 167 и који је гласио: „Ових је дана из овдашње штампарије Јанковића удове изашла књига 2 Црквеног Права наше древне православне источне цркве од господина Јефтимија Јовановића на свијет издана. Како прву, тако и ову другу књигу Црквеног Права сваки Србин са добродошлицом поздравити може, а и мора; јербо ми Срби до данас јоште права црквенога у системи буди каквој печатаног имали нисмо, и зато из ове преке нужде књиге ове појављеније врло је за нас важно, и с тим полезније што је по књизи Кормчеј написана, у којој, као што Г. Ауктор мудро учи 'Као њека језгра цијелог црквеног нашег вјероисповеданија Права сокровишћествују.' – овде дакле, прилажем, да је ова друга књига тога ради и поглавитија, што дјејствује о стварима свештеним и свјетским с особитим о браку мислима. Дичити се својом православном вјером, а свете Цркве своје Право и Церемоније не познавати, заиста је непотпуна дика. Књига ова је преполезна свакоме вјерном сину Цркве наше, као такође и Западне, зато што су Права и на латинском језику истолкована, а Г. Г. свештеником и Правдословом од непремјериме цјене; због тога је дакле и од наше стране с тим поузданије свакоме једнороцу препоручити смјемо, што је Г. Ауктор као од по стољећија дјејствујући похвално познатиј Адвокат, Сл. Међе Сремске присједатељ, Новосадског града Сенатор и главниј заслужниј Судија прије пак Конзисторије Бачке Нотариј и епископскиј Секретар у српском роду већ одавно чувен и по гласу – и који је тако своме и својима већ у дубокој старости одан, да с наивећим задовољством и усхићењем о својој цркви и њеним „обрјадима“ говори; - и коме су особито са Цркве наше Правама заниманом све височајше Царске у дјели наше Цркве проистекше милостијвјејше Резолуције тако познате да и цјела опшчества у смотрењу Црковни наши Права њему, као њеком Оракулу за савјет притичу. – Ова друга књига и с тим више препоручити се мора, што се јоште и прва књига истога Црквеног Права у Књигопродавници П. И. Стојановића добити може; а трећа и последња књига истог дјела – већ са свим за штампу приуготовљена, до који дан такође свијету ће објављена бити. Познавајући најпосље из оближни околностиј и карактер и науку – и за Народност нашу Србску заузету Мужа најревноснијег вољу и наклоност праведно рећи могу: „*Nunc iuris consultum esse virum bonum, iusti sientem, et Nationis ecclesiasque suae amantem.*“

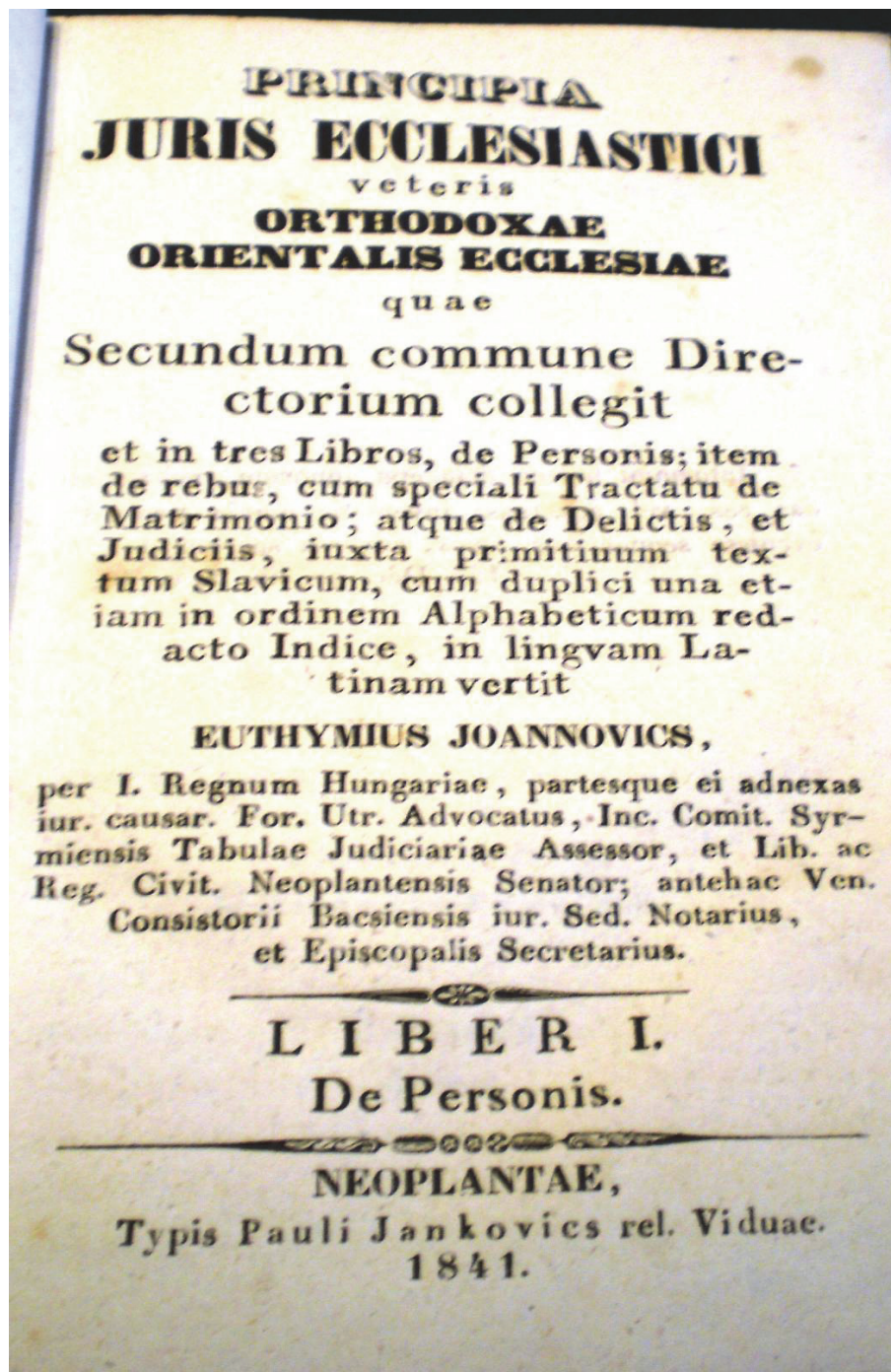
5. ЗАКЉУЧАК

Први штампани уџбеник по књизи Кормчеј, која је под тим називом дошла на наше просторе заједно са штампаним зборником Номоканон Светог Саве из Русије крајем осамнаестог вијека, написао је Јефтимије Јовановић. У свом четрдесетогодишњем раду, он је први сложио православно црквено право, по овом зборнику, у трипартитни систем, и то на лица, ствари и о суду, а у основи је имао Законоправило Светог Саве. Паралелно, поред словенског слога, дао је и превод на латински језик, чиме је учинио да и заинтересовани научници на Западу буду упознати преко латинског језика са овим зборником Православне источне цркве. Он је први дио уџбеника *О лицима* издао 1841. године, а како се може видјети из његовог Предсловиа (предговора) он је све три књиге завршио у Новом Саду 21. јуна 1838. Године. Прве двије књиге, и то прва о лицима, друга о стварима, гдје је и расуђивање о браку посебно стављено – и данас се могу наћи као стара, ријетка књига, док трећа књига о казнама и суду за сада није нигдје пронађена, па су претпоставке да је та трећа књига изгорјела у буни 1848. године. Према предговору самог аутора, на крају тог трећег дијела био је азбучни регистар цјелокупног дјела. Сам аутор је рекао да га није за то дјело водила помисао да неку нову науку предлаже, већ само оно што је у књизи Кормчеј постављено, али је он само желио да оно што је у тако великој књизи постављено на више мјеста, сабере у систем, и на тај начин олакша свим оним људима, не само источног вејроисповиједања, који живе у једној или другој држави, било у аустријској или под отоманском влашћу, већ и сваком другом човјеку приближити канонско право древне Источне цркве. Иако није претендовао да његов уџбеник буде обавезна литература на високим школама, већ више да служи као приручник, ово дјело Јефтимија Јовановића је доиста послужило у цјелокупном словенском свијету за науку црквеног и грађанског права православне цркве. Други су користили овај уџбеник, стављајући га за основ својих уџбеника. Међу њима, био је и истакнути канониста Андреј Шагуна, ердељски митрополит, који је на румунском језику, 1854. године, издао рад „Елементи канонског права“, а како се то види, био је пренумерант (преплатник) на прву књигу Јефтимија Јовановића. Велика неправда према овом првом писцу уџбеника православно-црквеног и грађанског права учињена је врло брзо после његове смрти, и то из два разлога. Најприје, замијењено је његово име са епископом Јевгенијем Јовановићем који је 1836. године написао књигу „О судјех церковних свете источне, саборне и апостолске цркве у државама аустријским“, а у вријеме кад је Јевгеније Јовановић писао то дјело био је арихимандрит манастира Раковица на Фрушкој Гори, а књига је наштампа-

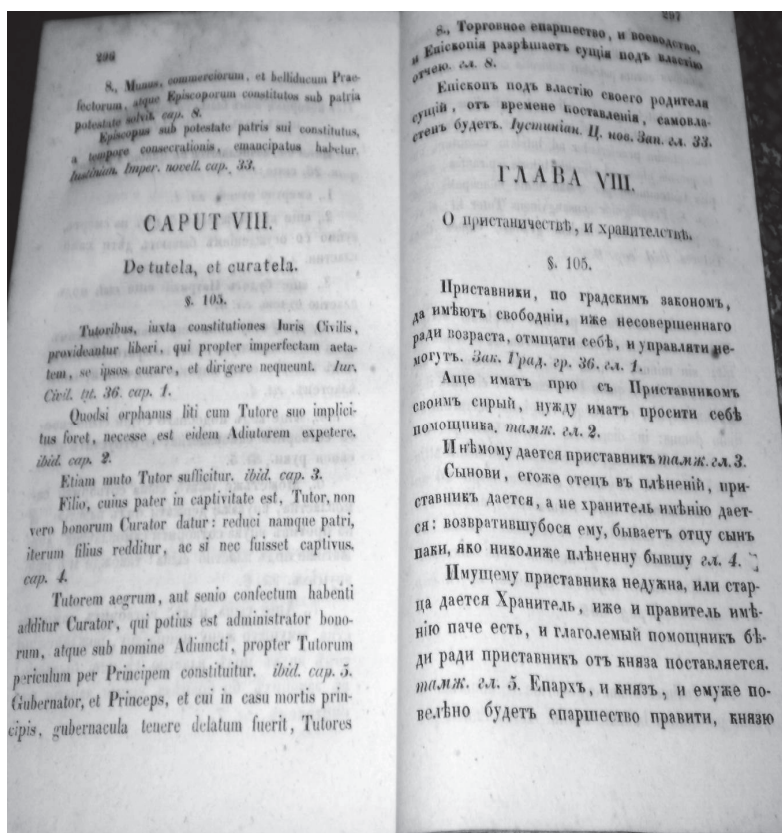
на 1844. године, када је он већ био епископ горњокарловачки и његово свјетовно име било је Јефтимије. Умјесто да се истиче дјело Јефтимија Јовановића, правника, нотара и великог судије града Новог Сада, његово дјело је пало у заборав, а београдски часопис „Православље“, за 1871/1872. годину, објавио је превод на српски језик са румунског језика дјело Андрије Шагуне „Излагање канонског права једне свете и апостолске цркве“, што је у цјелости помало прерађен уџбеник Јефтимија Јовановића – „Начатки црквеног права“. Канонисти, руски и неки западни, и у двадесетом вијеку служили су се овим радом Јефтимија Јовановића. Он је у свом раду објаснио, говорећи о књизи Кормчеј, откуда тај назив и рекао да је у руском језику назив за лађу Корабљ и да је црква симболично представљена као лађа, а да је ова књига кормило по којим се црква управља, па је зато то Кормчаја књига, али Јефтимије Јовановић није заборавио да напише да се по словенски она зове Закону Правило. Послије је у науци, од „Кормчеј књиги“ настао назив Крмчија, што одудара од назива који јој је дао њезин аутор Свети Сава, а то је Законоправило. Овај рад Јефтимија Јовановића, у православном свијету први систем канонског, црквеног и грађанског (брачног, насљедног, облигационог) права, писан по Законоправилу Светог Саве, као и сам писац Јефтимије Јовановић, заслужили су да се у науци грађанског и црквеног права врате на мјесто које им у историјско-правном степенику припада.

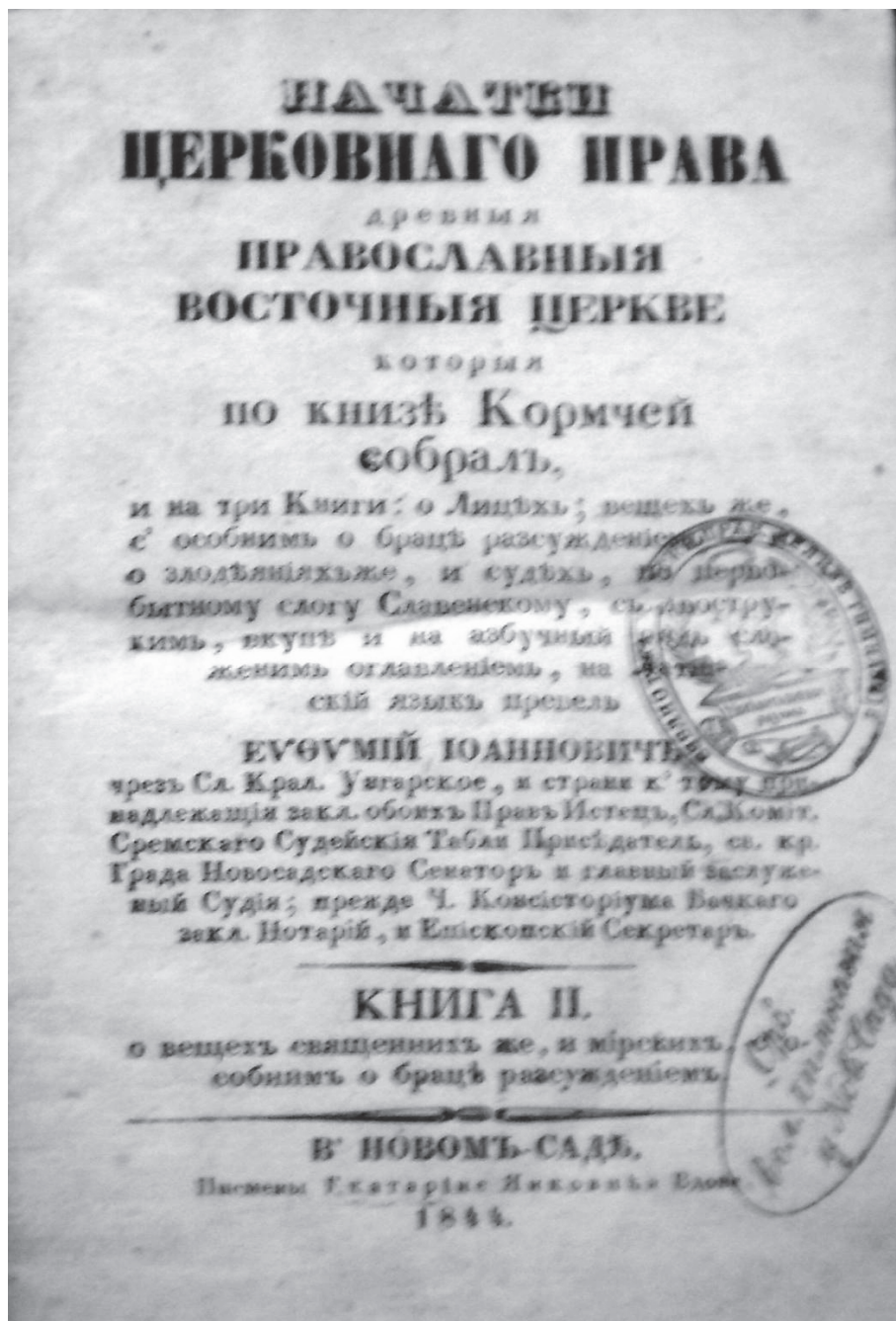
Прилог 1 – Насловна страна прве књиге *О лицјех*

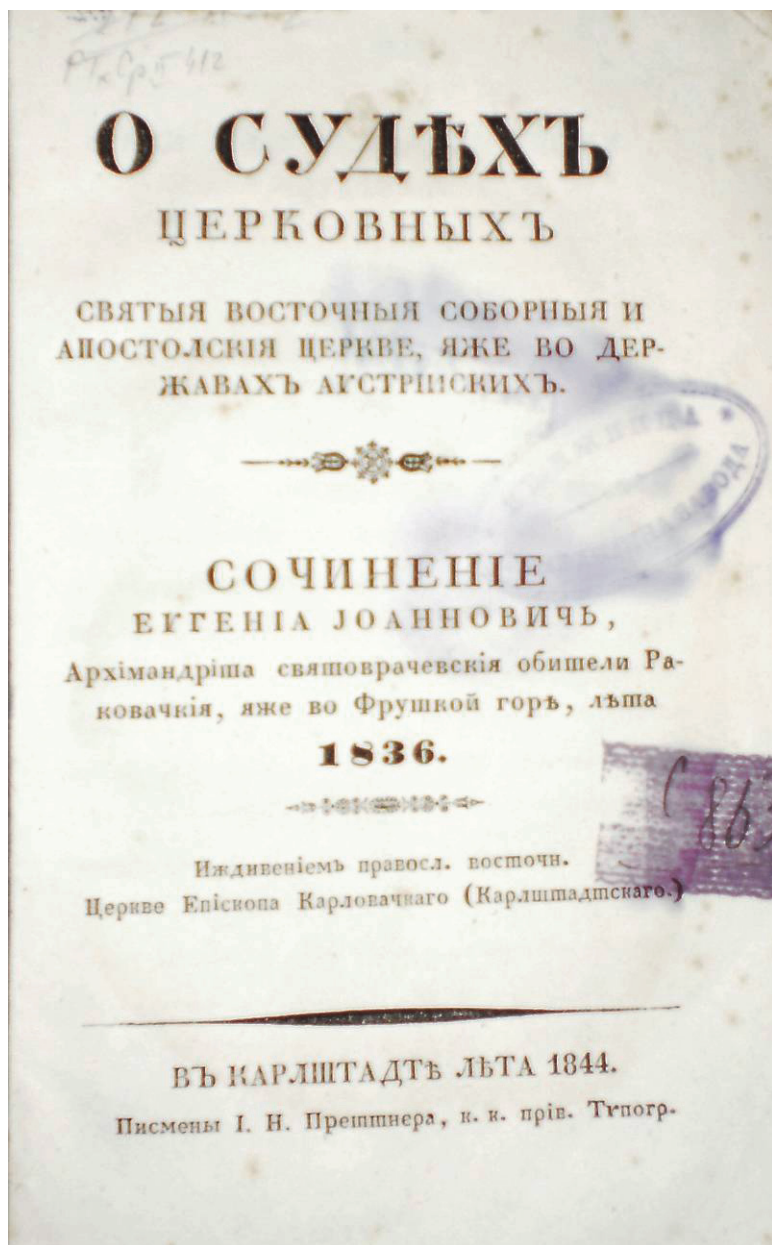
Прилог 2 – Насловна страна прве књиге *О лицијех*, на латинском

Прилог 3 – О старатељству и хранитељству

Прилог 4 – Насловна страна друге књиге

Прилог 5 – Насловна страна књиге епископа Јевгенија Јовановића

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. *Бачка вила* 1841, св. 2;
2. *Бачка вила* 1842;
3. Новаковић, Стојан, *Библиографија*, Београд 1869, 162;
4. Стајић, Васа, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад 1947.

Professor Stanka Stjepanović, LL.D.

Faculty of Law,
University of East Sarajevo

THE FIRST TEXTBOOK ON CIVIL LAW AND CANON LAW BY JEFTIMIJE JOVANOVIĆ

Summary

The first printed textbook which under the title *Kormčej* came along with the printed Proceedings *Nomokanon* of St. Sava from Russia in our region in the late eighteenth century was written by Jeftimije Jovanović. He was legal professional, notary, Grand Judge of city of Novi Sad and the secretary of Archbishop of Bačka. His textbook / reference book is particularly deserving for development of canon and civil law of the Orthodox Church in Slovene countries. The textbook has unjustly fallen into oblivion, and others used it as a basis for their own textbooks. The author gives an overview of its contents pointing out that by the tripartite division into persons, property and the court Jeftimije Janković offered the first system of canon law in Orthodox Church. Author also insists that this work and his author have unjustly been forgotten, although Latin translation of the book enabled both western and eastern world to familiarize with canon law of Orthodox Church. In his textbook, Jeftimije strictly followed teachings laid out in *Kormčej* (*Nomocanon* of St. Sava) in its printed form and Russian title. Although he did not intend for his work to become school textbook, Jeftimije was the first to systematically present Orthodox canon law which was followed by the Church and the State alike until the passing of Civil Code and afterwards. Furthermore, great injustice is done to Jeftimije Jovanović the author of first textbook on canon law and civil law for being confused with Jefgenije Jovanović, Archbishop and author of the book “*O sudje crkvnih*”. Russian and some western canon

law scholars used the work of Јефтимје Јовановић in the 20th century. The author of this paper engages in pointing out the tremendous importance of Јефтимје's work for the development of canon law and laying the foundations of civil law and, following the publication of the book “O stvarima sa rasuđivanjem u braku” especially in the field of marital relations.

Key words: *Canon law; Civil law; Marital law; Secular law; Orthodox; Persons; Property; Court.*